

Fazekas Tiborc

Hagyomány és aktualitás a magyar-német irodalmi kapcsolatokban

1. Előzetes megjegyzések

Bár ilyen célú, nyelvterületenkénti mennyiségi összehasonlító vizsgálatokat nem találhatunk a szakirodalomban, mégis megkockáztatom, hogy a magyar irodalomnak a német nyelvterület irodalmával (irodalmaival) állottak és állnak fenn a legintenzívebb kapcsolatai. Egyes történelmi korszakokban ugyan nyilvánvaló, hogy más nyelvek és kultúrák hatása került az előtérbe, ám mindennek ellenére vitathatatlanul a német nyelvű írásbeliséggel és irodalommal való kapcsolatrendszerben mutatható ki a kronológiai folyamatosság és a kapcsolatok formáinak, a részt vevő személyeknek és műveknek az a mennyisége, amely ezt a viszonylatrendszert a többinél jóval fontosabbá teszi.

Ezért talán nem meglepő a megállapítás, hogy a magyar-német irodalmi kapcsolatok kutatása, a filológiai vizsgálatok eddigi eredményei a kutatók és kutatható kérdéseknek mindaddig csupán csak töredékét voltak képesek feldolgozni. Ezen munkák teljes körének áttekintése természetesen lehetetlen egy ilyen rövid összefoglalás keretében, de akár vázlatosnak tetsző tárgyalásukkal is előbbre juthatunk az előttünk álló feladatok tisztázásában. Ez pedig hallatlanul fontos, nem csupán azért, mert a magyar germanisztika színvonalas művelésének feltételei az elmúlt évtizedekben nem minden kutatási témát és területet egyenlő mértékben érintve ugyan, de hátrányban voltak a többi modern filológia amúgy nem túlzottan kiemelkedő helyzetéhez képest, vagyis sok a pótolni való; hanem azért is, mert az elmúlt évek változásai Európában váratlanul igen sok, kedvező lehetőséget nyitottak meg efféle munkálatok és egyes szakemberek számára. Ez utóbbi körülmény önmagában is elég ok ahhoz, hogy a hatékony és sikeres kutatás érdekében reálisan felmérjük elért eredményeinket és az elvégzendő feladatokat. Ugyanakkor az is tény, hogy a magyar-német kapcsolatok kutatására szakosodott, vagy e kutatásokba bekapcsolható szakemberek száma meglehetősen alacsony, semmiképpen nem éri el azt a számot, amire a kapcsolatok súlya, jelentősége miatt azok reprezentatív szintű, összehangolt kutatásához szükség lenne.

Nincsen központilag elképzelt, megtervezett és anyagilag biztosított kutatásokra lehetőségünk, s éppen ezért rendkívül fontos a már elvégzett

munka és a még előttünk álló feladatok folyamatos, mindenki által nyomon követhető dokumentálása és publikálása.

2. 1. Hagyományok: a magyar-német irodalmi kapcsolatok tagolódása

A fent leírtakból mindenki számára világossá kellett válnia, hogy a magyar-német irodalmi kapcsolatok kutatása függetlenül attól, hogy milyen általános vagy speciális kutatási cél érdekében folyik a munka hallatlanul nehéz és összetett feladat. A történelmi, a területi, a kronologikus, a stílusok vagy műfajok szerinti, a szerzők vagy a művek alapján, a kulturális és politikai szerveződések és országok szerint tagolt, szociológiai, fordítástechnikai kérdéseket is figyelembe vevő kutatásokra olyan mennyiségben nyújt lehetőséget a magyar-német kapcsolatok rendszere, hogy egyes szerzők ebből csak szűkebb szeleteket hasíthatnak ki. Nagyobb, tágabb, összetettebb vonatkozások vizsgálata elképzelhetetlen a kutatók összefogása nélkül. S mivel a legtöbb esetben éppen ehhez hiányoznak a feltételek, érthető, ha a rendelkezésünkre álló publikációk egyelőre csak egy később összeállítandó tabló mozaikszeleteire emlékeztetnek, a kapcsolatrendszer egészének, súlyának, szépségének érzékeltetésére még nem alkalmasak. Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy a már elkészült mozaikkockák között rengeteg apróbb-nagyobb, feldolgozatlan témákat tartalmazó foltra bukkanhatunk, vagyis mindenfajta kutatás előtt óriási lehetőségek állnak. A magyar-német irodalmi kapcsolatok hallatlanul színes tagoltsága pedig arra is lehetőséget nyújt, hogy mindenki megtalálja a maga helyét: szemináriumi dolgozattól a szakdolgozaton át a doktori és egyéb értekezésekig, történelmi és kortársi vizsgálatokig, stilisztikai és recepciótörténelmi tanulmányokig minden műfajban találhatunk feldolgozásra váró témaköröket.

A fentebb említett tartalmi és kronologikus tagolódás mellett természetesen a kapcsolatok formai vonásaira is figyelniünk kell. A „kapcsolat” szó a magyarban meglehetősen tág jelentéssel rendelkezik, tartalma az értelmező szótár első meghatározása szerint: „Az a viszony, amelynél fogva két vagy több dolog egymással összefügg.”¹ Vagyis a fogalom a magyarban nem csupán a kölcsönösségen alapuló, hanem a csupán egyetlen irányba ható viszonyokat is magában foglalja. Ha ezt is szem előtt tartjuk, a magyar-német irodalmi kapcsolatok amúgyis nyomasztó tömege még nagyobbra nő.

Elkerülhetetlen lesz ilymódon a hatások, a motívumok, a fordítások, a feldolgozások, az átvételek és a recepció kutatása, mindkét irányban. Vagyis a kapcsolatok kutatásakor elsődleges és szigorúan felfogott filológiai feldolgozásokra van szükségünk.

2. 2 Hagományok: a magyar-német irodalmi kapcsolatok feldolgozottsága

Bárhon és bármilyen kérdés kapcsán kezd is valaki a kutatásba, az előzőekben felsorolt, a sokrétűségből és sokszínűségből fakadó nehézségek mellett és feltehetőleg mindezek előtt szinte elképzelhetetlen filológiai akadályokba fog ütközni. Ezen akadályok egész egyszerűen abból fakadnak, hogy nincsen áttekinthető, korszerű, teljességre törekvő filológiai apparátusunk: bibliográfiáink is a kutatásban meglévő hézagokat illusztrálják, s ennek megfelelően csupán korlátozottan használhatóak. A magyar irodalomtörténet bibliográfiája az 1772-ig terjedő időszakot tárgyaló első kötetében – az egyes szerzőknél található adatokra való utalás mellett – összesen 6 művet (ebből 5 tanulmány, egy pedig egy 146 oldalas kis kötet) sorol fel, melyek a magyar irodalom német kapcsolataival foglalkoznak a tárgyalt időszakban.² Ugyanezen bibliográfia további időszakokat tárgyaló kötetének tanúsága szerint a későbbiekben a kapcsolatok mennyiségileg jelentősen megszorodtak, ez a filológiai feldolgozásokban, azok számában is megragadható. De mit kezdhet a kutató azt látván, hogy pl. az említett irodalomtörténeti bibliográfia *Arany János* műveinek német fordításait tárgyalva 8 kötetet sorol fel³, miközben egy 1928-ban megjelent bibliográfia már akkor 13 tételt említ Arany műveinek német fordításai közül?⁴

A történelmi és politikai viszonyok változása következtében a kapcsolatokat kutató szakemberek a bőség zavarával küzdenek: szinte nincsen olyan levéltár, folyóirat, szaklap, társaság Magyarországon, amelynek ne lennének ide illő vonatkozásai, s fordítva is igaz ez, a német nyelvű kiadványok, intézmények és kulturális szervezetek esetében. A források tömege, mennyisége azonban olyan nyomasztóan nagy, hogy áttekinthető, összefoglaló munkák aligha készülhetnek el a közeli jövőben.

Ezért kiemelkedően fontos a szervezett kutatások eredményeinek feltárása a kapcsolattörténet vizsgálatakor. Magyar-német vonatkozásban mindenekelőtt a berlini Collegium Hungaricumban *Gragger Róbert* vezetésével megkezdett kutatások folytatása, kiegészítése lenne fontos feladat. Az efféle feldolgozások és a publikálás lehetőségeit kiválóan illusztrálja a *Heinrich Gusztáv*-emlékkönyv,⁵ valamint a berlini Magyar Intézet és a Collegium Hungaricum munkatársai által *Gragger Róbert* emlékére összeállított kötet⁶ anyaga. Egyes vállalkozások a későbbiekben is kísérletet tettek a magyar-német kulturális és főleg irodalmi kapcsolatok áttekintésére, mind egyes szerzők⁷, mind pedig kutatói közösségek⁸ tollából. E művek azonban maguk is csak aktuális, gyakorta alkalmi összefoglalásokat tartalmaznak, nem szerves alkotóelemi és nem is termékei az összehangolt kutatásoknak. Mindegyikük jócskán hagy tárgyalás, elemzés nélküli hézagokat az áttekintésekben, mondhatni a magyar-

német kapcsolatok felszínére, kiemelkedő vonulataira, kérdéses elemeire, személyiségeire és műveire koncentrálnak.⁹ A felsoroltakhoz képest különleges helyet foglal el az utóbbi években a vizsgálatok között a göttingai egyetemen megindult munka, amely *Petőfi Sándor* költészetének német nyelvű fordításait kívánja teljes egészében feldolgozni. A feladat jellegéről, a kutatás lehetőségeiről és összefüggéseiről pontos képet alkothatunk az összegező publikációból.¹⁰

Hasonló sajátosságokat figyelhetünk meg a monografikus munkák esetében is, hiszen ezek ugyan mélyebben foglalkoznak saját témájukkal¹¹, ám nem egyforma mértékben képesek felismeréseiket a magyar-német kapcsolatok rendszerének folyamatában elhelyezni. Konkrét ismereteinket egy-egy kérdéssel kapcsolatban jelentősen növelik ugyan, ám egyúttal hiányérzetünket is fokozzák, főleg a kutatott téma határterületei kapcsán.¹²

Nem eshet szó e helyütt a – szándékaikat tekintve lényegesen különböző és igen nagy számú szakfolyóiratban megjelent – tanulmányokról, melyek többnyire egy-egy kérdés kutatásának aktuális eredményeit mutatják be. Sajnos az így publikált munkák csak akkor kapnak némi figyelmet, ha valamely apropóból, egy évforduló, vagy életműbemutató kapcsán lelkiismeretes filológusok speciális bibliográfiát állítanak össze, s a témához kapcsolódó írásokat a folyóiratokból is felsorolják. A *Neohelicon*, a *Litteratura*, az *Acta Litteraria* mellett magyar nyelvű sorozatok is (a MTA I. Osztályának közleményei, Irodalomtudományi Közlemények, különböző egyetemi Acták és más kiadványok) számos a témába illő tanulmányt publikálnak, szinte folyamatosan. Ezek az írások azonban sajnos legfeljebb az évfolyamot összesítő tartalomjegyzékekben tűnnek fel: az egykori *Látóhatár* címen megjelent folyóirat végén valaha szerepelt, havonkénti áttekintést nyújtó aktuális és tematikus bibliográfiát ma hiába keressük, a lap hirtelen megszűntével egy igen fontos tudományos szolgáltatás is abbamaradt. Bár előszeretettel hivatkozunk korunk elektronikus adattovábbító rendszereinek a hagyományos technikai (nyomdai) termékeket helyettesítő-pótló vonásaira, még bizonyosan évtizedekig fog tartani, mire minden kutató számára elérhető közelségbe kerülnek az elektronikus adatbázisok. Addig viszont vagy kinyomtatjuk az elkészült és fontos, mindenképp bibliográfiai segédanyagokat, vagy nehezítjük, hátráltatjuk a kutatást!

Márpedig alapos bibliográfiai feltárás és az alapvető feladatok elvégzése nélkül a kapcsolattörténetnek csupán töredékét leszünk képesek megismerni. Ezért nyomatékosan fontos a legalább bibliográfiai szintig megvalósuló folyóiratfeldolgozás: az egykori *Pester Lloyd* kötetei éppen úgy feldolgozandóak, mint akár a későbbi *Budapester Rundschau* olykor tán alkalmilag megjelent, ám irodalomtörténeti jellegű cikkei. A különböző helyi, regionális vagy éppen csak rövidebb ideig kiadott, múlt századi vagy századeleji

folyóiratok hasonló feldolgozására szinte semmi reményünk sincs, az adott viszonyok között csupán reménykedhetünk abban, hogy szakdolgozatok, kevésbé költségigényes kutatási munkák eredményeként legalább egyikük-másikuk feldolgozására sor kerül.

Ez természetesen szervezési feladat is egyben: egy-egy kassai, lőcsei, brassói, bécsi vagy zágrábi folyóirat, kulturális műhely kapcsolattörténeti vonatkozásainak feldolgozására csakis a helyszínen ma is megtalálható kulturális intézmények bevonásával, aktivizálásával gondolhatunk. A városokban ma működő közép – és felsőoktatási intézmények ilyen irányú munkáját serkenteni, tevékenységüket összehangolni hallatlanul nagy és rendkívül fontos feladat lenne: tulajdonképpen a nemzeti kulturális kutatási főirányok egyik legizgalmasabb, „legeurópaiabb” változatáról van itt szó.

Az intenzívebb kutatáshoz nélkülözhetetlen lenne többek között egy olyan bibliográfia is, amely a magyar szépirodalom német nyelvű fordításait tartalmazza. Bár erre nézve több kísérlet is történt a múltban¹³, olyan összefoglaló, könnyen elérhető és megbízható munka nem áll a rendelkezésünkre, amelynek segítségével a nem magyar anyanyelvű és sok esetben nem is filológus kutató-érdeklődő figyelmét úgy tudnánk felkelteni a magyar irodalom iránt, hogy egyben kulcsot, segítséget is adunk a kezébe. Meggyőződésem, hogy igen sok nem magyar anyanyelvű szakembert az is akadályoz ilyen irányú érdeklődése kielégítésében, vizsgálódásai folytatásában, hogy nem találja, nem találhatja meg azon filológiai alapműveket, amelyek segítségével egyáltalán elkezdhetné a munkát. Az érdeklődés az ilyen típusú kutatások iránt jelentősen megnőtt az elmúlt években: egyre több diák szeretne komparatistikai jellegű, fordítástechnikai-stilisztikai, illetve recepciótörténeti dolgozatokat írni. Ezen érdeklődés támogatására kezdtem el magam is már több éve a magyar irodalom német nyelvű fordításainak bibliográfiai adatait gyűjteni, nagyon remélve, hogy a csupán megkezdett kutatás eredménye valaha megjelenik, és nem csupán a számítógépben tárolva mások munkáját is könnyebbé teheti majd.

3. Aktualitás: a sokszínű jelen

Az elmúlt évtizedek egyik sajátossága a magyar-német kapcsolatokban az volt, hogy a „hivatalos” és ilymódon közismert kontaktusok mellett kiépült a nem-hivatalos, személyes, baráti viszonyrendszerek egész hálózata. Ez a hálózat természetesen csak akkor képes működni, ha sokan vesznek részt benne, ez pedig a kétoldalú kapcsolatokban talán a legfontosabb tényező: soha ilyen sokan nem ténykedtek a magyar-német kulturális kapcsolatok körében, mint napjainkban. Az irodalmi kapcsolatok terén a helyzet ugyanez,

alapítványok, akadémiák, kulturális szervezetek, kiadók, de városi elöljáróságok is egyre növekvő számban adtak az elmúlt két évtized során ösztöndíjakat íróknak. Elég itt a DAAD berlini „Künstlerprogramm”-jára utalnunk, amelynek segítségével Mészöly Miklóstól Nadas Péteren át Krasznahorkai Lászlóig és Kukorelly Endréig számos magyar író dolgozhatott és élhetett úgy egy hallatlanul izgalmas világvárosban, hogy ezenközben majd' mindegyiküknek arra is lehetőségük nyílt, hogy írásaikból német nyelven is publikálhassanak valamit, utat nyitva a német kiadókhöz és az olvasó közönséghez.

E körülmény önmagában is lendített az irodalmi kapcsolatokon, ám az írók Németországban eltöltött hónapjai ennél lényegesebb következményekkel is jártak: szinte minden magyar művész szövegeiben témaként, motívumként is megjelent Németország. Itt csupán Nadas Péter *Emlékiratok könyve* c. munkájának összetett miliőben kibontakozó belső viszonylatrendszerére, Esterházy Péter Ágnesének bravúros kelet-francia szüzséjére, Kukorelly Endre újabban keletkezett H.Ö.L.D.E.R.L.I.N versciklusára szeretnék utalni. A motívum – és recepciókutatás előtt olyan lehetőségek és feladatok jelentek meg e kapcsolatok révén, amilyenekre utoljára a két világháború közötti, de különösen az első világháborút követő emigrációs kapcsolatokat leszámítva magyar-német viszonylatban mindeddig alig volt példa.

A két Németország egyesülésével a kutatás előtt is eddig elképzelhetetlen távlatok nyíltak meg, hiszen mindazon fizikai ideológiai és bürokratikus akadályok, amelyek évtizedeken át bizonyos kutatásokat eleve lehetetlenné tettek, másokat inkább csak megtörtek, de nem segítettek, s ismét másokat pedig hangsúlyozottan támogatni igyekeztek, ha el nem is tűntek, de nem hatnak már olyan erővel, mint korábban. Mindezen reményteli változások, az európai egységesülési folyamattal összefüggő kutatási és oktatási mobilitás kívánatos és remélhető erősödésével, a feldolgozó munka és a kiadás anyagi fedezetének biztosításával a kapcsolattörténeti kutatások soha nem tapasztalt virágkorát nyithatják meg.

Hivatkozások

-
1. *A magyar nyelv értelmező szótára III.* Budapest 1960. 738. o.
 2. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája I.* Budapest 1972. 513. o.
 3. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája III.* Budapest 1990. 513-15. o.

-
4. *Bibliographia Hungariae III.* Berlin-Leipzig 1928. 753. o.
5. *Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről* (Heinrich Gusztáv emlékkönyv). Budapest 1912, 387 o.
6. *Aus den Forschungsarbeiten der Mitglieder des Ungarischen Instituts und des Collegium Hungaricum in Berlin.* Dem Andenken Róbert Graggers gewidmet. Berlin und Leipzig 1927, 264 o.
7. *Deutsch-ungarische Begegnungen.* Herausgegeben von Béla Pukánszky. Budapest-Leipzig-Milano 1943, 221 o.
8. *Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen.* Berlin 1969, 512 o.
9. *Therorien, Epochen, Kontakte.* Festschrift zum 60. Geburtstag von Prof. Dr. Dr. h. c. Antal Mádl. I-II. Budapest 1989, 235 és 340 o.
10. Norbert Lossau: *Die deutschen Petöfi-Übersetzungen.* Ungarische Realienbeziehungen im sprachlich-kulturellen Vergleich. Göttingen 1993, 390 o.
11. például Ferenc Juhász: *Auf deutschen Spuren zum ungarischen Parnass.* München 1982, 180 o.
12. például Salyámosy Miklós: *Magyar irodalom Németországban 1913-1933.* Budapest 1973, 183 o.
13. lásd többek között:
- Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár. Band III.* Budapest 1896, 800 o.
 - Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában.* Budapest 1915, 346 o.
 - Bibliographia Hungariae. Band III.* Berlin und Leipzig, 1928. 710-953. o.